

УДК: 726:2-523.6(477.25):27-526.62«11»

Олександр Ганшин

ПЕРЕВІРКА ГІПОТЕЗИ ЩОДО ТОТОЖНОСТІ ХРАМУ ЛІТОПИСНОГО МОНАСТІРЯ СВЯТОГО СИМЕОНА ТА СПОРУДИ КИРИЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ КИЄВА НА ПІДСТАВІ АНАЛІЗУ ВІДОМОСТЕЙ ІЗ ПОМ'ЯННИКІВ І АРТЕФАКТІВ СФРАГІСТИКИ

DOI: 10.58407/litopis.230204

© О. Ганшин, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5597-0969>

У статті здійснена подальша перевірка гіпотези автора стосовно тотожності храму літописного монастиря Святого Симеона на Копирівому кінці та споруди сучасної Кирилівської церкви Києва. На підставі аналізу відомостей із пом'янників про християнське ім'я князя Всеволода Ольговича й свинцевих печатей з образом святого Кирила зроблено висновок про те, що ім'я Кирило є не хрестильним, а чернечим. Подано спробу реконструкції можливих причин, часу та місця постриження князя.

Подальший розгляд проблеми хрестильного імені князя Всеволода Ольговича та первинного посвячення його київської церкви провадиться в межах запропонованого автором припущення з аналізом фрескового опорядження й особливостей внутрішньої архітектури храму. Наявні джерела дають авторові підстави визначити як небесного патрона князя Всеволода Ольговича святого старця Симеона Богоприємця, а первісну посвяту його київського храму – Симеонівська церква однойменного літописного монастиря.

Ключові слова: монастир Святого Симеона, Кирилівська церква Києва, хрестильне ім'я, чернече ім'я, пом'янники, печатки.

У передостанній публікації ми висунули гіпотезу щодо тотожності храму літописного монастиря Св. Симеона на Копирівому кінці та споруди дорогожицької Кирилівської церкви. Відповідно до неї храм Св. Симеона заклали за ініціативою великого київського князя Всеволода Ольговича в 1139/1140 р., його будівництво завершили в 1143/1144 р., розпис – до смерті ктитора влітку 1146 р.¹, а в проміжку між 1162 та 1171 рр. церкву й монастир переосвятили іменем святого Кирила².

На жаль, прямих згадок про храм Св. Симеона в літописах немає, але є неоднаразові про однойменну обитель та події довкола неї. Уперше монастир згадується під 1147 р. як місце, куди привезли тіло убієнного великого київського князя Ігоря Ольговича³. Під 1150 р. він з'являється в повідомленні про подальше перенесення мощей князя до терема поруч із церквою Св. Спаса в Чернігові⁴. Остання згадка про монастир Св. Симеона міститься під 1162 р. у повідомленні про загибель князя Ізяслава Давидовича⁵.

¹ Питання часу закладання, будівництва та розпису пам'ятки розглянуті в окремій публікації. Див.: Ганшин О. Сакральна організація князівської усипальні Кирилівської церкви Києва та датування її фрескових розписів. *Славистична збірка*. 2018. Вип. IV. С. 169–180.

² Див.: Ганшин О. Моделювання організації єдиного киево-канівського некрополя великого київського князя Всеволода Ольговича й гіпотеза щодо тотожності храму літописного монастиря Св. Симеона та споруди Кирилівської церкви Києва. *Сіверянський літопис*. 2022. № 3. С. 4–17.

³ *Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей*. Москва: Языки славянской культуры, 2001. Т. 2. Ст. 354; *Лаврентьевская летопись. Полное собрание русских летописей*. Москва: Языки славянской культуры, 2001. Т. 1. Ст. 318.

⁴ *Ипатьевская летопись*. Ст. 408.

⁵ Там само. Ст. 518.

Наведені свідчення літописів переконують не тільки в існуванні храму монастиря Св. Симеона, а й у можливій наявності усипальні при ньому, адже князь Ігор Ольгович, як ми знаємо, покійся в обителі впродовж трьох років⁶. Цілком імовірно, що в поховальному приміщенні церкви монастиря нетривалий час могло перебувати й тіло загиблого 6 березня князя Ізяслава Давидовича, якого лише за тиждень (13 березня) поклали в храмі Святих Мучеників Бориса та Гліба в Чернігові⁷.

Відповідно до нашої гіпотези в подальших літописних повідомленнях храм і монастир Св. Симеона з'являється вже з новою посвятою – святому Кирилові. Уперше натрапляємо на неї в статті за 1171 р. про прибуття до Києва союзного війська на чолі з князем Мстиславом Андрійовичем, що отаборився на Дорогожичі неподалік обителі Св. Кирила⁸. Наступне оповідання під 1179 р. повідомляє про поховання в церкві монастиря княгині Всеволожої⁹. Останнє літописне свідчення про храм міститься під 1194 р. (або під 1195 р.) у повідомленні про поховання великого київського князя Святослава Всеволодовича¹⁰.

Запропонована нами гіпотеза вже отримала свою перевірку на підставі аналізу літописних відомостей про локалізацію церков. Ми розглянули згадки в писемних джерелах про Копирів кінець та його пам'ятки, а також про місцевість Дорогожичі та дійшли висновку про історіографічну похибку в питанні територіального розміщення Кирилівської церкви. Наявні джерела свідчать, що храм був поруч із місцевістю Дорогожичами, але аж ніяк не в її межах¹¹. Такий результат підкріплює запропоноване нами припущення, проте не є остаточним доказом.

Найпоказовішим аргументом ми вважаємо те, що створена князем Всеволодом Ольговичем церква та обитель не могли бути освячені іменем святого Кирила під час їх закладання. Як відомо, зведені князями храми й монастирі справді переважно присвячували небесному покровителю відповідно до хрестильного імені, а тому перед нами стоїть завдання підтвердити / спростувати усталену думку, що фундатор Кирилівської церкви¹², князь Всеволод Ольгович, отримав у хрещенні ім'я Кирило. Так ми зможемо перевірити й те, чи справді споруда сучасного Кирилівського храму та його обитель були первісно освячені іменем святого Кирила, або ж вони не могли мати таке посвячення апріорі, а натомість відомі як церква та літописний монастир Св. Симеона.

Стосовно думки про те, що посвячення Кирилівської церкви та монастиря ймовірно відповідає хрестильному імені ктитора, князя Всеволода Ольговича, то сучасними дослідниками зауважують проблематичність встановлення її авторства¹³. Ледь не вперше таке припущення з'являється в маловідомій публікації Є. Крижановського¹⁴, але найбільше його популяризації сприяла праця М. Закревського¹⁵.

У літописах не згадано хрестильного імені князя Всеволода Ольговича. Його називають тільки за родовим іменем¹⁶, що фіксує вибір за принципом «стратегії влади»: новонародженому княжичу пророчили посісти (повернути родині) князівський стіл, який свого часу отримав близький родич¹⁷.

⁶ Іпатьевская летопись. Ст. 354, 408; Лаврентьевская летопись. Ст. 318.

⁷ Іпатьевская летопись. Ст. 518.

⁸ Там само. Ст. 544.

⁹ Там само. Ст. 612.

¹⁰ Там само. Ст. 679–680; Лаврентьевская летопись. Ст. 412.

¹¹ Ганшин О. Перевірка гіпотези щодо тотожності храму літописного монастиря Св. Симеона та споруди Кирилівської церкви Києва на підставі аналізу давніх писемних джерел. Спостереження щодо пам'яток Кудрявця та меж Копирівського кінця. *Сіверянський літопис*. 2022. № 5–6. С. 7–22.

¹² Літописи не містять прямої інформації про особу ктитора споруди Кирилівської церкви, а побіжно наводять дотичну суперечливу інформацію. Київський літопис за Іпатівським списком, оповідаючи про поховання княгині Всеволожої, доньки князя Мстислава Володимировича Великого, дружини князя Всеволода Ольговича, повідомляє, що вона «положена бѣсѣ в Києвѣ оу стѣго Кюрила юже бѣ сама создала». Лаврентівська редакція в оповіданні про поховання її сина, князя Святослава Всеволодовича, повідомляє, що він «положень бѣсѣ в манастыри въ цркви стаг Кирила . юже бѣ создалъ вѣщѣ юго». Джерела самої пам'ятки не підтверджують ктиторовство княгині: фрескові зображення з княгинею визначені помилково, поховальний портрет із фігурою ктитора не містить жіночого образу, а в усипальні їй не було відведено місця. Див.: Ганшин О. Сакральна організація... С. 169–180; Ганшин О.В. Історіографічний парадокс двох ктиторських композицій у Кирилівській церкві Києва. *Novogardia*. 2021. № 1 (9). С. 64–79; Ганшин О. Моделювання організації... С. 4–17.

¹³ Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель Св. Кирила. Київ: Либідь, 2005. С. 56; Марголіна І., Ульяновський В. Дзеркало вічності. Київська Кирилівська церква та Свято-Троїцький монастир. Київ: Либідь, 2019. С. 25.

¹⁴ Кръжановский Е. Киево-Кирилловский (упраздненный) монастырь. *Киевские Епархиальные ведомости*. 1863. № 22. С. 672.

¹⁵ Закревский Н. Описание Киева. Москва, 1868. Т. 1. С. 343.

¹⁶ Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва: Индрик, 2006. С. 504.

¹⁷ Імовірно, ідеться про князя Всеволода Ярославича, який після смерті князя Святослава Ярославича перейняв великий київський стіл. Див.: Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени... С. 11–30.

У питанні встановлення християнського імені князя Всеволода Ольговича першими в пригоді можуть стати пом'яники князів Чернігівської землі, які містять записи родових, хрестильних та чернечих імен на спомин душ померлих. Такі писемні джерела є особливо важливими в історико-генеалогічних дослідженнях (хоча вони й не позбавлені випадкових помилок, що могли виникати в процесі неодноразового переписування та редагування¹⁸).

У 1860 р. граф Г. Милорадович надрукував відомості щодо чернігівських князів із Любецького пом'яника. В опублікованому довільному списку про князя Всеволода Ольговича записів немає, але до рядка «В. Кн. Георгія, во иноцѣхъ Гавріила» додано примітку автора, що тут може йтися про великого київського князя Ігоря Ольговича, убієнного в Києві 1147 р.¹⁹

У 1863 р. архієпископ Філарет (Гумілевський) публікує власні виписки з Любецького пом'яника, які доповнює інформацією з п'яти інших синодиків: Єлецького, Сіверського, Київського в списку Румянцева № 378, Іллінського та Гамаліївського²⁰. Публікація Філарета містить запис про «В. к. Георгія кievського, во иноцѣхъ Гавріила» з приміткою, що в Єлецькому синодику значилося «кн. Георгія убієннаго въ Кіевѣ». Обидва записи, як вважав архієпископ, присвячені князеві Ігорю Ольговичу. З його думкою погоджувався М. Квашін-Самарин²¹.

У праці Філарета відомостей про князя Всеволода Ольговича знову-таки немає²², але в одній із його приміток щодо різночитання пом'яників зазначено, що в Єлецькому синодику був такий запис: «К. Всеволода кievського, во иноцѣхъ Кириллу». На жаль, архієпископ не залишив жодних міркувань, про кого йдеться в записі²³, але, вочевидь, це міг бути князь Всеволод Ольгович.

Коректну публікацію відомостей про чернігівських князів із Любецького синодика здійснив лише в 1892 р. Р. Зотов²⁴. Згаданий Г. Милорадовичем і Філаретом запис на спомин душі князя Ігоря Ольговича виявився повнішим: «Вел. Князя Георгія кievського, во иноцѣхъ Гавріила Всеволода». Власне приписка «Всеволода» навела Р. Зотова на думку про можливе визначення хрестильного імені князя Всеволода Ольговича як Георгій²⁵.

Головним аргументом на користь такого бачення дослідник вважав літописну згадку про закладання князем Георгіївської церкви в Каневі. Також Р. Зотов не відкидав, що князь Всеволод Ольгович міг перед смертю прийняти чернечий постриг з іменем Гавриїл, адже відомі аналогічні випадки²⁶.

Примітка Філарета щодо різночитання в Єлецькому синодику, вочевидь, лишилася поза увагою Р. Зотова. Інакше він, імовірно, помітив би відсилання запису «к. Всеволода кievського, во иноцѣхъ Кириллу» до київської Кирилівської церкви князя Всеволода Ольговича, а не канівської Георгіївської.

Копію якогось із пом'яників чернігівських князів планувало видати й Київське історичне товариство, але задум не був реалізований. М. Грушевський, спираючись на інформацію із цього джерела, писав про прийняття князем Всеволодом Ольговичем передсмертного постригу із чернечим іменем Кирило, адже, за його словами, у тексті копії містився такий красномовний запис: «Великаго князя Всеволода кievського, въ иноцѣхъ Кирилла; великаго князя Георгія убієннаго въ Кіевѣ»²⁷.

У 20-х рр. ХХ ст. до припущення про побудову Кирилівської церкви князем Всеволодом Ольговичем із християнським (хрестильним) іменем Кирило звернувся сфрагіст М. Ліхачов. Здійснюючи спробу визначення належності свинцевих печаток із образом святого Кирила, дослідник рішуче відкинув припущення Р. Зотова, але не приділив уваги

¹⁸ Келембет С. Пом'яники (синодики) князів Чернігівської землі як історичне джерело. *Сіверянський літопис*. 2016. № 6. С. 19.

¹⁹ Милорадович Г. Антониевский Любечский мужской монастырь. Чернигов, 1860. С. 13, прим. 2.

²⁰ Де всі згадані пом'яники (крім Любецького), наразі не відомо. Див.: Келембет С. Пом'яники (синодики) князів... С. 25–26.

²¹ Квашін-Самарин Н. По поводу Любечского синодика. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*. Москва, 1874. V. Смес. С. 213.

²² Черниговские епархиальные известия. 1863. № 10. С. 307–318.

²³ Там само. С. 308, прим. 19.

²⁴ Оскільки решта пом'яників втрачені, праця Р. Зотова стала хрестоматійною, а зроблені ним висновки на основі Любецького синодика щодо родоvodu чернігівських князів більшість дослідників сприймали як безсумнівний фактичний матеріал та активно використовували в наукових розробках. Публікація не втратила своєї актуальності.

²⁵ Зотов Р.Вл. О черниговских князях по Любечскому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. Санкт-Петербург, 1892. С. 24, 34–36.

²⁶ Там само. С. 34–36.

²⁷ Грушевський М. Історія України-Русі. Нью-Йорк, 1954. Т. II. С. 145, прим. 4.

приміткам Філарета щодо різночитання в Єлецькому синодику та міркуванням М. Грушевського²⁸.

М. Ліхачов вважав, що свинцева висла печатка із святим Кирилом на одному боці та архістратигом Михаїлом на другому гіпотетично могла належати князеві Всеволоду Ольговичу. Зворотне ж зображення з архангелом дослідник пов'язав із його батьком, князем Олегом Святославичем, який справді мав християнське ім'я Михаїл²⁹.

Ще одну печатку з образом святого Кирила, але вже з двозубом на звороті (мал. 1), М. Ліхачов аналогічно пов'язував із князем Всеволодом Ольговичем. Стосовно знака на печатці дослідник схилився до думки, що двозуб репрезентує родовий знак князя, але водночас зауважував, що таке визначення лишається гіпотетичним³⁰.

Мал. 1. Печатка з образом св. Кирила та двозубом (за М. Ліхачовим).

У 1970 р. версію М. Ліхачова щодо атрибуції печаток з образом святого Кирила на одному боці та архангела Михаїла на другому переглянув В. Янін. Він зазначав, що не може цілком погодитися з такими міркуваннями попри їх переконливість, адже на печатці сина князя Всеволода Ольговича також мало б бути зображення святого Кирила, небесного патрона батька. Оскільки християнське ім'я князя Святослава Всеволодовича не відоме, то, на думку В. Яніна, таке визначення печатки дозволяє встановити хрестильне ім'я князя як Михайло. Головним його аргументом було місце, де знайшли печатки³¹.

А щодо встановлення специфіки християнського імені Кирило, то В. Янін не додав спостережень³². Оскільки іншу печатку, з образом святого Кирила на одному боці та молитовним написом «Господи, помози рабу своєму Кириллу» на другому, він припускав князеві Всеволоду Ольговичу, то, вочевидь, під християнським іменем Кирило він розумів хрестильне³³. Екземпляру з двозубом дослідник не приділив значної уваги, адже, на його думку, для визначення персональної належності таких печаток (із зображеннями князівських знаків) недостатньо матеріалів³⁴.

Також В. Янін наголошував, що гіпотетичне визначення печаток з образом святого Кирила може бути підтвердженням «патронального характера монастирської постройкы Всеволода Ольговича, которого действительно звали Кириллом»³⁵. Інакше кажучи, дослідник вважав, що ймовірна належність печаток з образом святого Кирила князеві Всеволоду Ольговичу з хрестильним іменем Кирило може підкріплювати припущення про побудову ним Кирилівської церкви.

Попри те, що запропоновані М. Ліхачовим та В. Яніним міркування є лише спробою визначення належності печаток з образом св. Кирила, київські археологи К. Гупало, Г. Івакін та М. Сагайдак частково їх перейняли. Так, вони вважали, що на знайдений на Подолі в 1974–1975 рр. обрубаний із чотирьох кінців печатці з образом святого й ангела

²⁸ Лихачев Н.П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. Лихачев Н.П. Избранные труды. Москва: Языки славянской культуры, 2014. Т. 1. С. 83–84, 204–205.

²⁹ Там само. С. 83–84.

³⁰ Там само. С. 204–205.

³¹ Янин В.Л. Актовые печати древней Руси X–XV вв. Москва: Наука, 1970. Т. I. С. 105–106.

³² На визначеній ним печатці князя Святослава Всеволодовича гіпотетично могло бути й передсмертне чернече християнське ім'я князя Всеволода Ольговича.

³³ Янин В.Л. Актовые печати... С. 71.

³⁴ Там само. С. 217, 141–146.

³⁵ Там само. С. 71.

(написи не збереглися) зображено св. Кирила та архангела Михаїла. У спільній праці дослідники зауважували, що поділяють погляди М. Ліхачова та визнали її належною князеві Всеволоду Ольговичу³⁶.

Серед дослідників Кирилівської церкви припущення про належність печаток з образом св. Кирила князеві Всеволоду Ольговичу підтримав І. Мовчан. Покликаючись на гіпотетичне визначення М. Ліхачова та згадану вище працю київських археологів, він пише про фундацію храму князем Всеволодом Ольговичем із християнським (тобто хрестильним) іменем Кирило³⁷. І. Марголіна та В. Ульяновський аналогічно вважають печатки підтвердженням на користь хрестильного імені князя та долучають їх до своєї аргументації³⁸.

Натомість О. Певна резонно зауважує, що печатки з образом св. Кирила не містять імені князя Всеволода Ольговича, а міркування стосовно їх належності князю доволі спекулятивні (highly speculative), адже виводяться шляхом циклічної аргументації³⁹: оскільки князь Всеволод Ольгович заснував Кирилівську церкву, то його небесним патроном мусить бути святий Кирило; оскільки храм присвячено святому Кирилові Александрійському, то він мав бути закладений князем Всеволодом Ольговичем; оскільки небесним патроном князя був святий Кирило, то його зображення на печатках пов'язане саме з особою князя. Тож печатки з образом святого Кирила, на думку О. Певної, не можна розглядати як доказ постульованих зв'язків між отцем Церкви та князем⁴⁰.

Утім, гіпотеза М. Ліхачова про належність печаток з образом святого Кирила князеві Всеволоду Ольговичу побудує й донині. Наприклад, вона фігурує в книжці І. Марголіної та В. Ульяновського 2019 р.⁴¹ Також до цього припущення звернувся С. Міхеєв у публікації 2017 р. щодо атрибуції знаків Рюриковичів. Згадану раніше печатку з образом святого Кирила на одному боці та двозубом на другому (мал. 1) він без сумнівів⁴² пов'язав із князем Всеволодом Ольговичем⁴³.

Підтримане С. Міхеєвим припущення М. Ліхачова не підтверджує знахідка М. Холостенка. Досліджуючи мурування давнього престолу центрального вівтаря Кирилівської церкви, він виявив плінфу зі знаком у вигляді тризуба (мал. 2). З огляду на неоднозначність літописних свідчень про будівничого пам'ятки та контроверсійність тогочасних наукових поглядів на ктиторське питання, знак на плінфі він прокоментував так: «очевидно может быть связан с родом Всеволодовичей»⁴⁴.

Наразі ж, маючи свідчення джерел про побудову пам'ятки за одноособною ініціативою князя Всеволода Ольговича⁴⁵, а також дотримуючись стратегії вирішення питань Кирилівської церкви від її власних джерел, можемо говорити про належність знака на віднайденій М. Холостенком плінфі саме цьому князю. Вважаємо, що вона була саме тим «першим каменем» ктиторна на церемонії закладанням храму⁴⁶. Відповідно тризуб розглядаємо як особистий знак князя Всеволода Ольговича (на протигагу двозубові на печатці з образом святого Кирила).

Усталеній думці про посвячення Кирилівської церкви та монастиря за іменем небесного патрона князя Всеволода Ольговича, який, припускають, мав хрестильне ім'я Кирило, що нібито підтверджують печатки, про які йшлося вище, суперечать не тільки знайдений

³⁶ Гупало К.М., Івакін Г.Ю., Сагайдак М.А. Дослідження Київського Подолу (1974–1975 рр.). *Археологія Києва. Дослідження і матеріали*. 1979. С. 54–55.

³⁷ Мовчан І. Давньо-київська околиця. Київ: Наукова думка, 1993. С. 114.

³⁸ Марголіна І.Є. Кирилівська церква в історії середньовічного Києва. Київ, 2001. С. 60–62; Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель... С. 56–57.

³⁹ На наш погляд, циклічна аргументація є ніщо інше, як трохи розвинута давня думка про те, що посвячення Кирилівської церкви та монастиря мусить відповідати хрестильному імені князя Всеволода Ольговича. Про побудову думки «шляхом циклічного аргументу» також згадує О. Толочко. Див.: Толочко О. Заснування Кирилівського монастиря. *Ruthenica*. 2020. Т. XVI. С. 160.

⁴⁰ Pevna O.Z. The Kyrylivska tserkva: The Appropriation of Byzantine Art and Architecture in Kiev. New York, 1995. P. 55–56, note 120.

⁴¹ Марголіна І., Ульяновський В. Дзеркало вічності... С. 25.

⁴² Водночас С. Міхеєв додає у своїх примітках, що відоме використання такого двозуба й після смерті князя Всеволода Ольговича. Він трапляється на мітках плінфи П'ятницької церкви в Чернігові побудови кін. XII ст. та на чернігівських надчеканах на ординських монетах 1370-х рр. Причини досліднику поки не зрозумілі. Див.: Міхеєв С.М. Княжеские печати с тамгами и атрибуция знаков Рюриковичей XI–XII вв. *Древняя Русь: Вопросы медиевистики*. 2017. № 4 (70). С. 20, прим. 10.

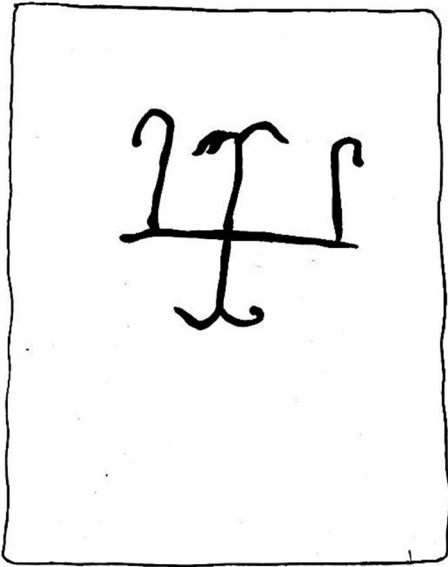
⁴³ Там само. С. 20.

⁴⁴ Згадані матеріали досліджень М. Холостенка зберігаються в Науковому архіві дослідження реставрації науково-фондового відділу Національного заповідника «Софія Київська». Публікацію до друку готують В. Корнієнко та С. Багро. Про плінфу з міткою у вигляді тризуба дотично згадують у своїх книжках І. Марголіна та В. Ульяновський, але не зазначають обставини і місце виявлення знахідки. Див.: Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель... С. 71, 74; Марголіна І., Ульяновський В. Дзеркало вічності... С. 39, 40.

⁴⁵ Див.: Ганшин О. Сакральна організація... С. 169–180; Ганшин О.В. Історіографічний парадокс... С. 64–79; Ганшин О. Моделювання організації... С. 4–17.

⁴⁶ Див.: Раппопорт П.А. Строительное производство Древней Руси X–XIII вв. Санкт-Петербург: Наука, 1994. С. 107–108.

М. Холостенком тризуб на плінфі з мурування престолу центрального вівтаря пам'ятки, а й відомості з пом'яників на спомин душі князя Всеволода Ольговича, згідно з якими його християнське ім'я Кирило було чернечим.

Мал. 2. Замальовка та фотографія плінфи зі знаком у вигляді тризуба (з архіву М. Холостенка).

Вище ми вже згадували примітку Філарета про різночитання в Єлецькому пом'янику «к. Всеволода кївського, во иноцѣхъ Кириллу»⁴⁷ та повідомлення М. Грушевського про копію синодика Київського історичного товариства із записом «великаго князя Всеволода кївського, въ иноцѣхъ Кирилла; великаго князя Георгія, убіеннаго в Кіевѣ»⁴⁸. Також можемо долучити опубліковані 2007 р. свідчення з пом'яника Введенської церкви Києво-Печерської лаври, що донедавна майже не використовувалися дослідниками в наукових пошуках, а проте вирізняються повнотою подання інформації⁴⁹.

У списку на спомин душі «Пресвѣтлы(х) Златоточны(х) Православны(х) и блѣговѣрны(х) Рѹссійски(х) Црѣй и Велики(х) Кнѣсе(и)...» цього синодика міститься запис про «Вели(к): Кн(з): Всеволода, Кіевського, Въ иноцехъ Курила: Вели(к): Кн(з): Георгіа оубіеннаго в Кіевѣ», наступний за ним блок, озаглавлений «Помани Гї Блѣговѣ(р)ны(х) Кнѣзей Черниговски(х)», знову-таки містить запис «Вели(к): Кн(з): Георгіа, Кіевскаго. Вели(к): Кн(з): Всеволода Кіевскаго, Въ иноце(х) Курила»⁵⁰.

Відомості з Введенського пом'яника (навіть якщо ігнорувати зауваження Філарета про різночитання за Єлецьким синодиком і свідчення М. Грушевського) схиляють до думки, що в наведених вище записах фігурують князі Всеволод та Ігор Ольговичі: ідеться про великих князів кївських; прийняття чернецтва; згадується неординарний факт вбивства одного з них у Києві; імена вписані не тільки в список на спомин «Рѹссійски(х) Црѣй и Велики(х) Кнѣсе(и)», а й у блок «Кнѣзей Черниговски(х)».

Також згадані в пом'янику християнські імена Кирило та Георгій зіставні з відомими святими церков, що створені за ктиторською ініціативою князя Всеволода Ольговича. З 1171 р. кївський храм князя Всеволода Ольговича в літописах називають Кирилівським, а посвяту другій церкві князя згадано в Київському літописі за Іпатіївським списком під 1144 р.: «заложена быѥ црѣвы Канѣвская . стѣо Георгія . Всеволодомъ кнѣземъ . мѣца июна въ ѿ днѣ»⁵¹.

Дата закладання останньої церкви «мѣца июна въ ѿ днѣ», що відповідає дню пам'яті святого Кирила Александрійського⁵², могла б посяти деякі сумніви щодо згаданого у Введенському пом'янику чернечого імені князя Всеволода Ольговича, але вона, як поба-

⁴⁷ Черниговские епархиальные известия. С. 308, прим. 19.

⁴⁸ Грушевський М. Історія України-Русі. Т. II. С. 145, прим. 4.

⁴⁹ Келембет С. Пом'яники (синодики) князів... С. 11, 26–29.

⁵⁰ Поменник Введенської церкви в Ближніх печерах Києво-Печерської лаври. Публікація рукописної пам'ятки др. пол. XVII ст. *Лаврський альманах*. 2007. Спецвип. 7. С. 16, 17.

⁵¹ Іпатьевская летопись. Ст. 317.

⁵² Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель... С. 46; Литвина А.Ф., Успенський Ф.Б. Выбор имени... С. 505.

чимо далі, відбиває якість інше підґрунтя, не пов'язане з хрестильним іменем князя. Не відкидаємо, що виклад може бути маніпуляцією літописця щодо подій, дат та імен, що вже відомо на сторінках літописів⁵³.

Сумніви стосовно достовірності інформації про чернече ім'я князя Всеволода Ольговича, згадане у Введеньському пом'янику, можуть виникати й через специфіку таких джерел, як синодики. У дослідницькій літературі не один раз зазначалося, що пом'яники містять похибки, зроблені під час численних переписувань тексту. Такі похибки випадкові та не мають ознак навмисної фальсифікації⁵⁴. Механічна плутанина, а саме помилкове приписування чернечого імені князю у двох окремих згадках пом'яника, видається малоімовірною, що спонукає до подальших роздумів щодо можливого чернечого постригу князя Всеволода Ольговича з іменем Кирило.

Прийняття князям чернецтва маркує їхню відмову від подальшої політичної діяльності, про що свідчать численні випадки насильницького постриження задля усунення суперника. Такий акт на злеті політичної кар'єри князя Всеволода Ольговича не має жодного сенсу⁵⁵. Натомість прийняття князем чернецтва під час тяжкої хвороби, за якою вгадувалося наближення смерті, можна вважати неодмінною практикою⁵⁶, яка була добре відома в його родині⁵⁷.

У літописах перші натяки на недугу князя з'являються напередодні епізоду, коли київські полки вирушили на поміч польському князеві Владиславу Болеславичу Вигнанцю після того, як, згідно з текстом джерела, князь Всеволод Ольгович залишив усний заповіт щодо великокнязівського столу⁵⁸: «...и намъ . Володимирь посадилъ Мьстислава . сѣа своего . по собѣ в Киевѣ а Мьстиславъ арополка брата своего . а се а мольвлю вже ма Бѣ помиметь . то азъ по собѣ даю . брату своему . Игореву Киевѣ»⁵⁹. Наступна фраза князя Ігоря Ольговича щодо походу на польські землі «не ходи ты . но поидемъ мы»⁶⁰ підкріплює такі спостереження.

Побіжно про погіршення здоров'я князя сказано й в описі зимового походу на князя Володимирка Володаревича та подій довкола Звенигорода. У Київському літописі за Іпатівським списком ідеться про спробу князя Володимирка Володаревича отримати мир через змову з князем Ігорем Ольговичем: «и поча Володимеръ слати ко Игореву . вже . ма оумиришь сь братомъ . то по Всеволожи животѣ помогу ти про Киевѣ . и тако прельсти Игоря»⁶¹. Аналогічна інформація міститься й у Лаврентіївській редакції з формулюванням «по его смрти помогу»⁶². Вочевидь, нездужання князя Всеволода Ольговича було відоме обом фігурантам таємних перемовин.

Далі за текстом літописця повідомляє, що після повернення з походу до Києва князь Всеволод Ольгович «разболисѣ», а вже за деякий час «бѣѣ велми боленъ и ста подѣ Вышегородомъ въ Встрѣвъ». Там, згідно з текстом джерела, князь знову озвучує свою останню волю («а се въ братъ мой Игорьъ . имѣтеѣ по нь») та помирає. Свій останній спочинок князь Всеволод Ольгович знайшов у церкві Святих Мучеників⁶³. Рядки Лаврентіївської редакції лаконічніші, але містять ідентичну інформацію про його кончину⁶⁴.

З огляду на вищенаведені свідчення літописів передсмертний постриг у ченці хворий князь Всеволод Ольгович міг прийняти після походу в Києві або ж Вишгороді. Також очевидним є факт, що відповідний акт мав відбутися незадовго до смерті князя, яка за Київ-

⁵³ Див.: Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Время жить и время умирать. Текстология древнейших русских летописей или княжеская семейная традиция? *Факты и знаки: Исследования по семиотике истории*. 2008. Вып. I. С. 108–121; Вилкул Т. Даты рождения княжичей: старшие и младшие Ярославичи. *Ruthenica*. 2003. Т. II. С. 108–114.

⁵⁴ Войтович Л. Князя доба: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 82; Келембет С. Пом'яники (синодики) князів... С. 19.

⁵⁵ Див.: Успенский Б.А., Успенский Ф.Б. Иноческие имена на Руси. Москва: Нестор-История, 2017. С. 226–245.

⁵⁶ Там само. С. 203–221; Дивний І. Кілька зауважень до початкової історії Києво-Кирилівської церкви (спроба інтерпретації джерел). *Український археографічний щорічник*. 2018. Вып. 21/22. С. 324.

⁵⁷ Іпатьевская летопись. Ст. 337–338, 612, 679–680; Лаврентьевская летопись. Ст. 314.

⁵⁸ Заповіт починається з обірваної фрази, перед якою залишено сім порожніх рядків (Іпатьевская летопись. Ст. 317, примітка В). Наступний розрив теж містить сім рядків (Там само. Ст. 319, примітка Е), що, можливо, свідчить про вставку переписувачем окремого аркуша (59 рядків). Можливо, він стосується раніше згаданих подій, коли «посла Всеволодъ ... во помощь затю своему Володиславоу . на братью его . на меншою на Болиславичѣ» (Там само. Ст. 313). З аналогічною ситуацією зі вставкою окремого аркуша (Там само. Ст. 332, примітка К; Ст. 335, примітка А) раніше ми стикалися в контексті дослідження локалізації Ігорового сільця: Ганшин О. Моделювання організації... С. 11.

⁵⁹ Іпатьевская летопись. Ст. 317–318.

⁶⁰ Там само. Ст. 318.

⁶¹ Там само. Ст. 316.

⁶² Лаврентьевская летопись. Ст. 312.

⁶³ Іпатьевская летопись. Ст. 320–321.

⁶⁴ Лаврентьевская летопись. Ст. 312–313.

ським літописом Іпатіївської редакції сталася «мѣца августа . въ ѿ» (1 серпня)⁶⁵, а за Лаврентіївською – «мѣца . июла . въ . ѿ дѣнь» (30 липня)⁶⁶.

Оскільки тогочасна практика прийняття чернецтва передбачала зміну християнського імені на нове – керуючись пам'яттю святого, на день пам'яті якого припадав постриг⁶⁷, – то відома за літописами від 1171 р. посвята київського храму князя Всеволода Ольговича, а також фресковий розпис його південного вітаря, дають змогу зробити певні припущення.

Схоже на те, що постриг важкохворого князя міг відбувся менш ніж за два місяці до кончини, у день пам'яті святого Кирила Александрійського (9 червня 1146 р.). Можливо, він прийняв його в київській церкві. Не виключено, що такий акт реалізований в його київській церкві перед образами святого в південному вітарі або в трансепті навпроти.

Наведений аналіз джерел ставить нас перед вибором: на одних шальках терезів печатки з образом св. Кирила, що гіпотетично належать князеві Всеволоду Ольговичу, який нібито мав хрестильне ім'я Кирило, а на інших шальках – прямі свідчення пом'яників про його ім'я Кирило як чернече (передсмертне), що спростовують припущення про закладання князем київського храму з посвятою саме св. Кирилові.

Розуміємо, що прибічникам так званого циклічного аргументу непросто буде прийняти, що Кирилівська церква під час її закладання князем Всеволодом Ольговичем не була освячена іменем Кирила, адже таке бачення не вписується в усталену та повторювану роками робочу схему. Утім, зваживши на терезах наукові припущення та прямі свідчення джерел, насмілимося всупереч поширеним поглядам зробити вибір на користь відомостей пом'яників.

Літописи не називають хрестильного імені Всеволода Ольговича, а в матеріалах синодиків є тільки передсмертне християнське чернече ім'я Кирило, тому для подальшого дослідження пропонуємо залучити нашу гіпотезу щодо тотожності храму літописного монастиря Св. Симеона та споруди Кирилівської церкви Києва⁶⁸. Повертаючись до того, що посвята храму має відповідати імені небесного патрона князя, як і його хрестильному імені, погляньмо на фресковий стінопис його київської церкви, який мусить певною мірою відбивати посвячення центрального вітаря та всієї церкви.

Мал. 3. Композиція «Стрітення» Кирилівської церкви Києва.

⁶⁵ Іпатьевская летопись. Ст. 321.

⁶⁶ Лаврентьевская летопись. Ст. 313.

⁶⁷ Див.: Сазонов С.В. Монашеское имя Александра Невского и традиции монашеского имянаречения в средневековой Руси. *Сообщения Ростовского музея*. Ростов, 1994. Вып. VI. С. 16–24; Успенский Б.А., Успенский Ф.Б. Иночские имена... С. 100–115; Жарких Н. Обычай пострижения правителя в монахи. *Academia*. URL: <https://www.academia.edu/28254951/>.

⁶⁸ Ганшин О. Моделювання організації... С. 4–17; Ганшин О. Перевірка гіпотези... С. 7–22.

Привертає увагу композиція «Стрітєння»⁶⁹ з образом святого старця Симеона (мал. 3), що розміщена в центрі зосередження головної уваги вірян під час богослужіння⁷⁰ – у середньому регістрі розписів двох вівтарних стовпів, які фактично фланкують центральний вівтар храму. На західній стороні північного стовпа прописані образи Йосипа Обручника та Діви Марії з немовлям Ісусом на руках, а на протилежній площині південного – фігури св. Симеона Богоприємця з покровом, на який він збирається прийняти Святе Немовля, та Анни Пророчиці із сувоєм.

Мал. 4. Композиція «Стрітєння» зі Спасо-Преображенської церкви Польцька (за В. Сарабьяновим).

Для подібної за топографією⁷¹ та сюжетністю фрески «Стрітєння» Спасо-Преображенської церкви Євфросиніївського монастиря (мал. 4), на думку В. Сарабьянова, характерне символічне приєднання до храмового вівтаря, що поєднує позачасовий символізм зображення з конкретністю богослужіння в храмі. Також він зауважував, що тема Спасіння людства є визначальною в іконографії сюжету⁷². Усе це можна сказати й про фреску київської пам'ятки, але з акцентом на персональне довгождане Спасіння⁷³ святого старця Симеона Богоприємця.

⁶⁹ Згідно з переказами, Симеон був одним із учених мужів, що перекладали книги Старого Заповіту з єврейської мови на грецьку (Септуагінта). Коли він прочитав пророцтво «Ось Діва в утробі зачне, і Сина породить» (Іс. 7:14), то вирішив виправити в перекладі слово «Діва» на «Жінка». Цієї миті з'явився янгол, який зупинив руку Симеона та сповістив йому, що той не помре, поки на власні очі не побачить здійснення пророцтва. До глибокої старості Симеон із вірою чекав на здійснення обітниць. Вона справдилася в храмі, коли Йосип Обручник і Діва Марія принесли Святе Немовля, й очі святого Симеона побачили Спасіння. Там була й Анна, дочка Фануїлова, що славилася Спасителем та говорила про нього всім, хто визволення Єрусалима чекав (Лк. 2:22–39).

⁷⁰ Певна О. Церква Святого Кирила Олександрійського в Києві: важливість візуальної культури в розвитку релігії та віри на Русі. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 14.

⁷¹ Н. Козак зауважує, що серед пам'яток аналогічне розміщення композиції «Стрітєння» в середньому регістрі двох вівтарних стовпів відоме для Спасо-Преображенської церкви Євфросиніївського монастиря в Полоцьку. Як ранню аналогію дослідник розглядає мозаїку Палатинської капели в Палермо, де така розміщена по обидва боки прольоту пресвітерія (щоправда, на західній частині парусів підкупольного простору, навпроти вівтаря). Серед пізніших наводить фреску вівтарних стовпів Вознесенської церкви монастиря Мілешева в Сербії (хоча композиція міститься на протилежних східних площинах західної пари підкупольних стовпів, знову-таки навпроти вівтаря) та храму Св. Апостолів у Фессалоніках; Козак Н.Б. Фрагмент ктиторської композиції на западній стіні наоса Кирилівської церкви в Києві. *В созвездии Льва: Сборник статей по древнерусскому искусству в честь Льва Исааковича Лифшица*. 2014. С. 208–209, прим. 37.

⁷² Сарабьянов В.Д. Спасо-Преображенская церковь Евфросиньева монастыря и ее фрески: 2-е изд. Москва: Северный паломник, 2009. С. 120–126.

⁷³ Н. Козак припускає, що співставлення «Стрітєння» з ктиторською композицією західної стіни наосу, імовірно, свідчить про її значення як форми передсмертної молитви ктитора про спасіння душі. Див.: Козак Н.Б. Фрагмент ктиторської композиції... С. 208–209.

Мал. 5. Образи святого Симеона та Анни Пророкиці з композиції «Стрітєння» Кирилівської церкви.

Попередню думку підкріплює й те спостереження, що образу святого Симеона на південному вітарному стовпі приділено головну увагу, адже його фігура зображена в центрі та займає дві третини площини, а фігура святої Анни міститься буквально на маргінесі сюжету, її німб навіть заходить на червону розгранку (мал. 5). Оскоро зауважимо, що сувій із текстом у її руках згорнутий, тобто перебуває поза увагою у відтвореному символізм. У згаданій вище композиції «Стрітєння» половецької Спасо-Преображенської церкви таких деталей іконографії немає (мал. 4): обидві фігури займають однаковий простір, а сувій Анни Пророкиці відкритий для прочитання⁷⁴.

Щодо фрески «Стрітєння» з київського храму, то Н. Козак звертає увагу на особливість її розміщення – навпроти ктиторської композиції західної стіни наосу, що й вирізняє її серед інших⁷⁵. Ми ж зауважимо зв'язок сюжету південної частини композиції з образом святого Симеона із загадковим ходом⁷⁶ південного вітаря церкви⁷⁷. Версії щодо призначення такої архітектурної конструкції різняться одна від одної оригінальністю здогадів⁷⁸.

На наш погляд, найближче до вирішення цього питання підійшов В. Корнієнко, який пов'язує її створення з обслуговуванням освітлювальних приладів храму, але не відкидає й богослужбового аспекту призначення⁷⁹. У цьому випадку досить показова відсутність

⁷⁴ Сараб'янов В.Д. Спасо-Преображенская церковь... С. 108–109.

⁷⁵ Козак Н.Б. Фрагмент ктиторской композиции... С. 208–209.

⁷⁶ Хід веде з південного вітаря східцями (наразі зрубані) крізь парадно прикрашений фресковим рушниковим орнаментальним розписом вузький простір південної стіни. Він виходив на невеликий майданчик у пілоні південної стіни з невеликою аркою-виходом. Від неї до південного вітарного стовпа був влаштований місток-перехід (не зберігся), про що свідчить наявність заглибленого паза з відбитками масивних дерев'яних брусів на розчині давньої цем'янки.

⁷⁷ Ганшин О. Моделювання організації... С. 14.

⁷⁸ Открытие фресок Киево-Кирилловской церкви XII в., исполненное в 1881–1882 гг. А.В. Праховым. Санкт-Петербург, 1883. С. 6; Советов А. Киево-Кирилловская церковь... С. 310; Шероцкий К.В. Киев. Путеводитель. Киев, 1917. С. 208; Холостенко Н.В. Новые данные о Кирилловской церкви в Киеве. *Памятники культуры. Исследования и реставрация*. 1960. Вып. 2. С. 18–19; Пуцко В.Г. Приделы Кирилловской церкви в Киеве. *Зборник Народного Музея*. Београд, 1979. Књ IX–X. С. 250–255; Pevna O.Z. The Kyrylivska tserkva... Р. 153–157; Сараб'янов В.Д. Новгородская алтарная преграда домонгольского периода. *Иконостас: происхождение–развитие–символика*. 2000. С. 335; Марголіна І.Є. Кирилівська церква в історії... С. 54–59; Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель... С. 79–87; Корнієнко В. Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: Інформаційний потенціал джерела. Київ: Вид. дім «Слово», 2014. С. 100–104.

⁷⁹ Корнієнко В. Графіті Софії Київської... С. 100–104.

прямих аналогій такій конструкції, як у канівській Георгіївській церкві князя Всеволода Ольговича, так і серед решти монументальних пам'яток.

Вважаємо, що парадно прикрашений рушниковим орнаментальним фресковим розписом простір південної стіни передбачався для підйому князя Всеволода Ольговича на дерев'яний місток-перехід⁸⁰ до південного вітарного стовпа – щоб запалити лампаду біля головного образу храму. Показово, що над образом св. Симеона міститься нехарактерна для решти фрескового стінопису пам'ятки пізніша підмазка вапняним розчином (мал. 6), яка може приховувати місце кріплення кронштейна для підвісу-ланцюжка з лампадою.

Мал. 6. Підмазка вапняним розчином над образом Симеона.

Спираючись на спостереження щодо топографії «Стрітєння», яке фланкує центральний вітар храму, згадані нюанси прописання сюжету з образами старця Симеона та Анни Пророчиці, а також на особливості внутрішньої архітектури, можемо говорити про високу ймовірність освячення головного вітаря церкви іменем святого старця Симеона Богоприємця⁸¹. Рівною мірою такі спостереження можуть свідчити й про первісне посвячення самої церкви, небесного патрона князя Всеволода Ольговича та власне про його хрестильне ім'я, що, за нашими припущеннями, цілком може бути Симеон.

У такому контексті пропонуємо звернути увагу на спостереження С. Сазонова, який зазначає, що чернече ім'я, отримане в день постригу, обиралося за тим самим принципом, що й ім'я під час хрещення⁸². Зважаючи на це, а також на наведені вище міркування щодо можливого вибору чернечого імені для князя Всеволода Ольговича за днем пам'яті святого, можемо зробити висновок про вибір хрестильного імені для князя за календарним принципом.

Якщо звернемося до дійових осіб євангельської історії Стрітєння (мал. 3), то побачимо, що єдине можливе ім'я для княжича в такий день стає лише Симеон, адже жіночі відпадають самі собою, а чоловічі імена Ісус та Йосип (у пам'ять Йосипа Обручника) не використовували в князівських родинах⁸³ (імовірно, вони були табуйованими⁸⁴). Мабуть, підстави говорити про можливе хрещення князя Всеволода Ольговича в день Стрітєння іменем святого старця Симеона Богоприємця, що й віддзеркалено в опорядженні його київської церкви та в її посвяченні.

⁸⁰ Місток-перехід мав у своїй основі масивні дерев'яні бруси, до яких, імовірно, цвяхами кріпилася решта дерев'яної конструкції (про її форму складно говорити за відсутності джерел).

⁸¹ Прикметно, що В. Пуцко, розглядаючи в комплексі ансамбль фрескових розписів пам'ятки, наголошує на малоймовірності присвяти головного вітаря св. Кирилові. Такої ж думки притримується й Г. Вздорнов. Див.: Пуцко В.Г. Приделы Кирилловской церкви... С. 245; Вздорнов Г.И. История открытия и изучения русской средневековой живописи. Москва: Искусство, 1986. С. 133, прим. 26.

⁸² Сазонов С.В. Монашеское имя Александра... С. 21.

⁸³ Див.: Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени... С. 461–626.

⁸⁴ Див.: Булгаков С.В. Настольная книга для священно-церковно-служителей. Киев, 1913. С. 956; Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Почитание Богоматери и некоторые аспекты имянаречения в допетровской Руси. *Вопросы ономастики*. 2018. Т. 15, № 2. С. 87–107.

Мал. 7. Печатка з образами св. Симеона Богоприємця та святих мучеників Бориса та Гліба (за М. Ліхачовим).

У цьому контексті особливу увагу привертають спостереження М. Ліхачова щодо можливих шляхів визначення належності печатки з образом св. Симеона Богоприємця на одному боці й святих мучеників Бориса та Гліба на другому (мал. 7). Дослідник ставив запитання, чи не чернігівському князеві Всеволоду Симеону із запису Любецького синодика вона належить? І що означають слова літопису про поховання князя Ігоря Ольговича в київському монастирі Св. Симеона «бѣ бо манастырь ѿца его . и дѣда егъ Стѣслава»?⁸⁵

Віддаючи шану науковій інтуїції М. Ліхачова, зазначимо, що наше бачення вирішення цієї проблеми викладено в окремій публікації стосовно моделювання єдиного киево-канівського некрополя князя Всеволода Ольговича. Власне нове розуміння згаданих вище свідчень літопису й дало підстави для формування гіпотези щодо тотожності храму літописного монастиря Св. Симеона та споруди Кирилівської церкви⁸⁶.

Насамкінець скажемо декілька слів й про нібито патрональний живопис південного (бічного) «кирилівського» вівтаря пам'ятки, до якого була прикута увага дослідників на тлі використання циклічного аргументу, що підкріплювався гіпотетично визначеними свинцевими печатками.

Зауважимо, що вони репрезентують не одноосібне подвижницьке благочестя святого Кирила, а символічно відтворюють його спільну справу зі святим Афанасієм Александрійським⁸⁷. Добре відомо, що обидва святителі впродовж життя послідовно утверджували культ Богородиці в християнській вірі. Тому Т. Кілессо цілком слушно зауважує, що ідейне спрямування розлісів приділа більше стосується Богородиці, ніж святого Кирила та Афанасія Александрійських⁸⁸. Вочевидь, на втрачених фресках конхи цієї апсиди був образ Богородиці, що свідчило про присвяту південного вівтаря.

Тож, окрім циклічного аргументу про посвяту церкви Кирилівською та гіпотетично ідентифікованих свинцевих печаток з образом св. Кирила, в арсеналі дослідників бракує фактичних джерел, аби підтвердити хрещення князя Всеволода Ольговича з іменем Кирило. Красномовними є рядки з книжки І. Марголіної та В. Ульяновського: «Св. Кирил був патрональним святим князя Всеволода Ольговича, котрий при хрещенні дістав ім'я Кирил. Але це твердження не спирається на чіткі докази. У писемних документах відповідної інформації немає. Вона могла міститися в поменниках, зокрема чернігівського (тобто всієї Чернігівської землі) походження... Проте в літературі апріорна ідея про Кирила як святого патрона чернігівського князя утвердилася на рівні «віри без доказів»⁸⁹.

Звертаємо увагу дослідників на те, що брак інформації стосовно специфіки християнського імені Кирило князя Всеволода Ольговича заповнює публікація Введенського помянника Києво-Печерської лаври⁹⁰. Водночас постановка проблеми була можлива на підставі залучення примітки Філарета щодо різночитання в Єлецькому синодику⁹¹ та свід-

⁸⁵ Ліхачев Н.П. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. С. 100–102.

⁸⁶ Див.: Ганшин О. Моделирование организации... С. 4–17.

⁸⁷ Афанасій (приблизно 295–373 р.) та Кирило (376–444 р.) Александрійські жили й проповідували в різні часи, церква вшановує їх в один день (31 серпня).

⁸⁸ Кілессо Т.С. Кирилівський монастир. Київ: Техніка, 1999. С. 76–77.

⁸⁹ Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель... С. 56; Марголіна І., Ульяновський В. Дзеркало вічності... С. 25.

⁹⁰ Поменник Введенської церкви... 116 с.

⁹¹ Черниговские епархиальные известия. С. 308, прим. 19.

чень М. Грушевського про копію пом'яника Київського історичного товариства⁹², який зауважував про князя Всеволода Ольговича, що «є пізнійша звітка, що перед смертю він сам постригся, з іменем Кирила»⁹³.

Можливо, наведена вище інформація про чернече (передсмертне) ім'я Кирило князя Всеволода Ольговича відома дослідникам, але свідомо не залучається до опрацювання, адже на тлі циклічного аргументу та гіпотетично визначеної належності свинцевих печаток з образом св. Кирила видається нонсенсом: мовляв, князь Всеволод Ольгович не міг мати хрестильного імені Кирило, а відповідно церква не могла закладатися з такою посвятою. Відсутність бодай мінімального підґрунтя для формування припущення про первісну посвяту храму повертає дослідника до все того ж циклічного аргументу.

Підсумовуючи чергову перевірку гіпотези щодо тотожності храму літописного монастиря Св. Симеона та споруди Кирилівської церкви, зауважимо, що, згідно з аналізом пом'яників і літописної інформації, ім'я Кирило князя Всеволода Ольговича є передсмертним чернечим. Відповідно, його київський храм апіорі не міг бути закладеним із посвятою св. Кирилові, що зі свого боку підтверджує здійснену нами перевірку.

Стосовно того, що споруда сучасної Кирилівської церкви під час закладання справді була освячена іменем св. Симеона й саме її монастир згадується в літописах під 1147, 1150, 1161 рр., то беззаперечних доказів ми поки що не знайшли. Але, на наш погляд, зважаючи на запропоновану нами аргументацію та відсутність відомостей про будь-який зв'язок князя Святослава Ярославича з обителлю (крім міркувань науковців про фрагмент із літопису «бѣ бо манастырь ѿѣа его . и дѣда еѣ Сѣтослава»), можемо говорити про вагомі ознаки того, що під найменуванням «Симеонова» в літописах, так би мовити, ховається монастир, що надалі йменується Кирилівським. Відповідно сучасний Кирилівський храм під час свого закладання міг бути освячений як церква святого Симеона Богоприємця.

References

Hanshyn, O. (2018). Sakralna orhanizatsiia kniazivskoi usypalni Kyrylivskoi tserkvy Kyieva ta datuvannia yii freskovykh rozpysiv [Sacral organization of the burial vault of St. Cyril's church in Kyiv and the dating of its fresco paintings]. *Slavistychna zbirka – Slavic collection, IV*, P. 169–180. Kyiv, Ukraine.

Hanshyn, O. (2021). Istoriohrafichnyi paradoks dvokh kytorskykh kompozitsii u Kyrylivskii tserkvi Kyieva [The historiographical paradox of two founders' depictions of St. Cyril's Church in Kyiv]. *Novogardia, 1 (9)*, P. 64–79.

Hanshyn, O. (2022). Modeliuvannia orhanizatsii yedynoho kyievo-kanivskoho nekropolia velykoho kyivskoho kniazia Vsevoloda Olhovycha y hipoteza shchodo totozhnosti khramu litopysnoho monastyria Sviatoho Symeona ta sporudy Kyrylivskoi tserkvy Kyieva [Modeling of arrangement of the unified kyiv-kaniv necropolis of the grand prince of Kyiv Vsevolod Olhovych and the hypothesis regarding the identity of the church of the chronicular monastery of St. Simeon and the structure of St. Cyril's church in Kyiv]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 3*, P. 4–17. Chernihiv, Ukraine.

Hanshyn, O. (2022). Pervirka hipotezy shchodo totozhnosti khramy litopysnoho monastyria Sviatoho Symeona ta sporudy Kyrylivskoi tserkvy Kyieva na pidstavi analizu davnikh pysemnykh dzherel. Sposterezhennia shchodo pamiatok Kudriavtsia ta mezh Kopyrivoho kintsia [Verification of the hypothesis regarding the identity of the church of the chronicular monastery of St. Simeon and St. Cyril's church in Kyiv based on the data analysis from ancient written sources. Considerations regarding the monuments of Kudriavets and Copyriv kinets borders]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 5–6*, P. 7–22. Chernihiv, Ukraine.

Kileso, T. (1999). *Kyrylivskiy monastyr [Cyril's monastery]*. Kyiv, Ukraine.

Kelembet, S. (2016). Pomiannyky (synodyky) kniaziv Chernihivskoi zemli yak istorychne dzherelo [Pomyanniks (synodics) of princes of the Chernigov land as a historical source]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 6*, P. 19–37. Chernihiv, Ukraine.

Korniienko, V. (2014). Hrafiti Sofii Kyivskoi XI – poch. XVIII st.: Informatsiinyi potentsial dzherela [Graffiti of St. Sophia of Kyiv of the XII – the early XVIII c.: Informational potential of the source]. Kyiv, Ukraine.

Kozak, N. (2014). Fragment ktitorskoy kompozitsii na zapadnoy stene naosa Kirillovskoy tserkvi v Kiyeve [A fragment of the founders' depiction on the western wall of the naos of St. Cyril's church in Kyiv]. *V sozvezdyy Lva: Sb. statei po drevnerusskomu ykusstvu v chest Lva Ysaakovycha Lyfshytza – In the constellation of Lev: Collection of articles on ancient Russian art in honor of Lev Isaakovich Lifshitz*, P. 198–209. Moscow, Russia.

Litvina, A., Uspenskiy, F. (2018). Pochitanie Bogomateri i nekotorye aspekty imyanarecheniya v dopetrovskoy Rusi [The honoring of the Mother of God and some aspects of naming tradition in pre-petrine Rus]. *Voprosy onomastiki – Problems of onomastics, 15, 2*, P. 87–107. Ekaterinburg, Russia.

Litvina, A., Uspenskiy, F. (2008). Vremya zhit i vremya umirat. Tekstologiya drevnejshih russkih leto-pisej ili knyazheskaya semejnaya tradiciya? [Time to live and time to die. The textology of the oldest Ruses chronicles or the princely family tradition?] *Fakty i znaki: Issledovaniya po semiotike istorii – Facts and signs: Research on the semiotics of history, 1*, P. 108–121. Moscow, Russia.

⁹² Грушевський М. Історія України-Русі. Т. II. С. 145, прим. 4.

⁹³ Там само. С. 145.

- Lytyvna, A., Uspenskiy, F. (2006). Vybor imeni u russkikh knyazey X–XVI v. Dinasticheskaya istoriya skvoz prizmu antroponomimiki [The choice of name of Rus princes in the 10th–16th c. Dynastic history through the prism of anthroponymy]. Moscow, Russia.
- Marholina, I. (2001). Kyrylivska tserkva v istorii serednovichnoho Kyieva [St. Cyril's church in the history of medieval Kyiv]. Kyiv, Ukraine.
- Marholina, I., Ulianovskiy, V. (2019). Dzerkalo vichnosti: Kyivska Kyrylivska tserkva ta Sviato-Troit-skiy monastyr [The mirror of eternity: St. Cyril's church and the Monastery of the Holy Trinity]. Kyiv, Ukraine.
- Marholina, I., Ulianovskiy, V. (2005). Kyivska obyitel Sviatoho Kyryla [Kyiv monastery of St. Cyril]. Kyiv, Ukraine.
- Miheev, S. (2017). Knyazheskie pečati s tamgami i atribuciya znakov Ryurikovickej XI–XII v. [Princely seals with tamgas and attribution of Rurikis' sign of the 11th–12th c.]. *Drevnyaya Rus. Voprosy medievistiki – Old Rus. Problems of medieval studies*, 4 (70), P. 17–41. Moscow, Russia.
- Movchan, I. (1993). Davno-kyivska okolystia [The suburb of Old Kyiv]. Kyiv, Ukraine.
- Pevna, O. (2008). Tserkva Sviatoho Kyryla Oleksandriiskoho v Kyievi: vazhlyvist vizualnoi kultury v rozvytku religii ta viry na Rusi [Church of St. Cyril of Alexandria in Kyiv: the importance of visual culture in the development of religion and faith in Rus]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic history of European nations*, 26, P. 11–20. Kyiv, Ukraine.
- Pevna, O. (1995). The Kyrylivska tserkva: The Appropriation of Byzantine Art and Architecture in Kiev. New York, USA.
- Sazonov, S. (1994). Monasheskoe imya Aleksandra Nevskogo i tradicii monashesokgo imyanarecheniya v srednevekovoj Rusi [The monastic name of Alexander Nevsky and the monastic traditions of baptismal naming in medieval Rus]. *Soobsheniya Rostovskogo muzeya – Rostov museum reports*, VI, P. 16–24. Rostov, Russia.
- Sarabyanov, V. (2009). Spaso-Preobrazhenskaya cerkov Evfrosineva monastyrya i ee freski: 2-e izd [Transfiguration Church of the St. Euphrosyne monastery and its frescoes: the second edition]. Moscow, Russia.
- Tolochko, O. (2020). Zasnuvannia Kyrylivskoho monastyrya [Foundation of Cyril's monastery]. *Ruthenika*, XVII, P. 160–166. Kyiv, Ukraine.
- Uspenskij, B., Uspenskij, F. (2017). Inocheskie imena na Rusi [Monastic names in Rus]. Moscow, Russia.
- Vilkul, T. (2003). Daty rozhdeniya knyazhichej: starshie i mladshie Yaroslavichi [The birthdates of princelings: the older and younger stirps of Jaroslav]. *Ruthenika*, II, P. 108–114. Kyiv, Ukraine.
- Voitovych, L. (2006). Kniazha doba: portrety elity [Epoch of princes: portraits of the elite]. Bila Tserkva, Ukraine.
- Zharkih, N. Obychaj postrizheniya pravatelya v monahi [The custom of the monastic tonsuring of a monarch].

Ганшин Олександр Вікторович – аспірант Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського Національної академії наук України, молодший науковий співробітник науково-фондового відділу Національного заповідника «Софія Київська» (вул. Володимирська, 24, Київ, 01034, Україна).

Ganshin Olexander – Ph.D. student of M.S. Grushevskiy Institute of Ukrainian archeography and source studies of the National academy of sciences, junior researcher of the scientific fund department of National conservation area «St. Sophia of Kyiv» (24 Volodymyrska Str., Kyiv, 01034, Ukraine).

E-mail: ov.ganshin@gmail.com

VERIFICATION OF THE HYPOTHESIS ON THE IDENTITY OF THE CHURCH OF THE CHRONICLE MONASTERY OF ST. SIMEON AND THE BUILDING OF ST. CYRIL'S CHURCH IN KYIV ON THE BASE OF ANALYSIS OF THE INFORMATION OF POMYANNIKS AND SPHRAGISTICS ARTEFACTS

The article further verifies the author's hypothesis regarding the identity of the church of the annalistic monastery of St. Simeon on the Kopyriv kinets and the building of the modern St. Cyril's Church of Kyiv. Based on the analysis of the information of the pomyanniks about the christian name of prince Vsevolod Olhovych and the lead seals with the image of St. Cyril, it was concluded that the name Cyril is not a christian name, but a monastic one. An attempt is made to reconstruct the possible reasons, time and place of the prince's taking the monastic vows.

Further examination of the problem of the christian name of prince Vsevolod Olhovych and the initial consecration of his Kyiv church is conducted within the framework of the author's proposed assumption with an analysis of the fresco arrangement and internal architecture features of the church. The available sources give the author grounds to identify the holy elder Simeon the God-Receiver as the heavenly patron of prince Vsevolod Olgovych, and the original dedication of his Kyiv church as the Simeon Church of the same annalistic monastery.

Key words: St. Simeon Monastery, St. Cyril's church of Kyiv, christian name, monastic name, pomyanniks (synodics), seals.

Дата подання: 10 березня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 21 квітня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Ганшин, О. Перевірка гіпотези щодо тотожності храму літописного монастиря Святого Симеона та споруди Кирилівської церкви Києва на підставі аналізу відомостей із пом'яників і артефактів сфрагістики. *Сіверянський літопис*. 2023. № 2. С. 30–44. DOI: 10.58407/litopis.230204.

Цитування за стандартом APA

Ganshin, O. (2023). Perevirka hipotezy shchodo totozhnosti khramu litopysnoho monastyria Sviatoho Symeona ta sporudy Kyrylivskoi tserkvy Kyieva na pidstavi analizu vidomostei iz pomiannykiv i artefaktiv sfrahistyky [Verification of the hypothesis on the identity of the church of the chronicle monastery of St. Simeon and the building of St. Cyril's church in Kyiv on the base of analysis of the information of pomyanniks and sphragistics artefacts]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 30–44. DOI: 10.58407/litopis.230204.

